

გონიო-აფსაროსის ციხის შესახებ არსებული ახალი ლათინური
წარწერები და ოსმალური საარქივო ცნობები
New Latin inscriptions and Ottoman archival documentation
on the fort of Gonio-Apsarus

ემზარ კახიძე

*სსიპ აჭარის მუზეუმი, ბათუმის არქეოლოგიური
მუზეუმის მმართველი, პროფესორი*

ქემალ იბრაჰიმზადე

*არტანის უნივერსიტეტის ნატიფ ხელოვნებათა
დეპარტამენტის უფროსი, დოქტორი*

Emzar Kakhidze

LEPL Ajara Museum, Head of Batumi Archaeological Museum, Professor

Kemal Ibrahimzade

Head of the Fine arts Department of the Ardahan University, PhD

DOI: <https://doi.org/10.52340/gmg2023.01.11>

აბსტრაქტი: აფსაროსში რომაული გარნიზონის შესახებ სხვა წყაროებთან ერთად ეპიგრაფიკული ძეგლებიც იუწყებიან: აბელას და ფაიუმს საკუთრივ გონიოს ახალი წარწერები დაემატა, რომლებიც იქ მდგარ სხვადასხვა სამხედრო დანაყოფზე მოგვითხრობს.

ოსმალური ხანიდან შემონახული ახალი საარქივო ცნობები უფრო მეტად 1547 წ შემდეგ აშენებულ მეჩეთში მომუშავე პერსონალის თანამდებობებზე დანიშვნასა და მათი ანაზღაურების შესახებ საუბრობს.

საკვანძო სიტყვები: რომაელები, კოჰორტა, ოსმალები, მეჩეთი, გასამრჯელო

Abstract: Epigraphical evidence, among other sources, tell about the Roman garrison in Apsarus: new finds from Gonio itself have been added to Abella and Fayum inscriptions, which tell us about the various military units stationed there.

The new archival documents preserved since the Ottoman period mostly talk on the remuneration and appointment of the staff in the Gonio mosque built after 1547.

Key words: Romans, cohort, Ottomans, mosque, salaries

სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს საფორტიფიკაციო ნაგებობებიდან ყველაზე მეტად გონიო-ავსაროსის ციხე-სიმაგრე გამოირჩევა, რომელიც მდებარეობს თანამედროვე გონიოში, ბათუმთან ახლოს. ის სამი იმპერიის: რომის, ბიზანტიისა და ოსმალეთის სამხედრო-სტრატეგიულ ინტერესებს ემსახურებოდა რეგიონში.

ბოლოდროინდელი კვლევებით, ის, შესაძლებელია, რომაელების ყურადღების ქვეშ ჯერ კიდევ ნერონამდე მოხვედრილიყო (Karasiewicz-Szczypiorski, 2016: 53-63; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, 2019: 63-76), ხოლო ახ.წ. I ს-ის 70-იანი წწ-დან უკვე კავკასიის თავდაცვითი ხაზის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პუნქტია და იქ რომაული დამხმარე ნაწილები - cohors II Claudiana, I SAGI, C·COH(ors) AVR(elius) C(ivium)·R(romanorum), Coh(ortis)∞(milliariae) და, შესაძლებელია, Legio X Fretensis-ის ვექსილაცია მსახურობდა ვიდრე ახ.წ. IV ს-მდე (შპაიდელი, 1985: 134-140; მამულაძე, ხალვაში, ასლანიშვილი, 2000: 91-95; ხალვაში, კახიძე, 2004: 147-149; ასლანიშვილი, 2005: 129-130; ხალვაში, ასლანიშვილი, 2014: 336-343; Мамуладзе, Халваши, Асланишвили, 2002: 33-39; Speidel, 1986: 657-660; Kakhidze, 2007: 176-185; 2008: 303-332; Khalvashi, Aslanishvili, Kakhidze, 2018: 553-558; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, Aslanishvili, Daszkiewicz, 2018: 485-526).

სამწუხაროდ, მრავალრიცხოვანი ბერძნულ-ლათინურენოვანი წყაროები ამ სამხედრო შენაერთებზე არ საუბრობენ, სამაგიეროდ გვაქვს ეპიგრაფიკული ძეგლები აბელადან, პაპირუსი ფაიუმიდან (Ельницкий, 1938: 310-311; Speidel, 1986: 657-659) და ამ ბოლო პერიოდის მონაპოვრები საკუთრივ გონიოდანაც: შტამპიანი აგურები, რომლისგანაც ერთგან იკითხება SAGI უკუღმა და რიცხვითი ნიშანი I, რომელიც მიუთითებს მშვილდოსნების კოჰორტაზე - Sagittarius/Sagittariorum (ტაბ. I/1), მეორეგან კი CO(H) რიცხვითი ნიშანი II (ტაბ. I/2)¹. ბრინჯაოს ჭრაქზე დატანილი C·COH(ors) AVR(elius) C(ivium)·R(romanorum) უნდა იყოს რომელიც მოქალაქეების ავრელიუსის სახელობის [დამხმარე] კოჰორტა (ტაბ. II).

სულ ახლახანს მიღებულ ადმოჩენილი ∞(milliariae) და X დამღები გვაფიქრებინებს, რომ აფსაროსში წყლის სისტემის ასაშენებლად Legio X Fretensis-ის საინჟინრო ძალები მუშაობდნენ. არაა გამორიცხული, რომ X შეიძლება რომელიმე სახელოსნოს დამღაც იყოს (Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, Aslanishvili, Daszkiewicz, 2018: 489).

რომაელების წასვლის შემდეგ, ახ.წ. VI ს პირველ მესამედში ციხეში ბიზანტიელები დაბრუნდნენ და აქ, XII ს-ის დასაწყისამდე, დავით აღმაშენებლის ე.წ. ხუფათის ლაშქრობამდე (ქართლის ცხოვრება, 1955: 333) გამაგრდნენ. თუმცა, ქართველებისთვის ეს და, ზოგადად, ზღვისპირა პუნქტები არ წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ საყრდენს, ამიტომ ოსმალების გამოჩენამდე გონიო თითქმის არ ფიგურირებს წყაროებში (დაწვ.იხ.

1. არის მეორე აგურიც - (C)OH რიცხვითი ნიშანი II. სავარაუდოდ, ორივე ნივთზე კლავდიუსის სახელობის კოჰორტაა აღბეჭდილი, რომელიც ფაიუმის წარწერაშია ნახსენები (იხ. Speidel, 1986: 658-659; Мамуладзе, Халваши, Асланишвили, 2002: 35, рис. 2; Karasiewicz-Szczypiorski, Mamuladze, Aslanishvili, Daszkiewicz, 2018: 501-502).

მამულაძე, კახიძე, ხალვაში, 2008: 405-418; 2012: 237-243). ასევე მწირია ამ პერიოდის შესაბამისი ნივთიერი მასალაც (ხალვაში, 2002: 135, 139; კახიძე, მამულაძე, 2004: 45, 62-64; Khalvashi, Kakhidze, 2014: 191-192).

რაც შეეხებათ ოსმალებს, ისინი ციხეში ტრაპიზონის სანჯაყბეგის მუსტაფა ფაშას, ბაიკლ მეჰმედ ფაშას შვილის დროს (1545-1549 წწ) გამაგრდნენ, საფუძვლიანად შეაკეთეს და გაამაგრეს (Aydin, 1998: 258). სხვათა შორის, ამას უნდა გულისხმობდეს ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის ცნობები 1547 წ გონიოს ოსმალთა მიერ აგების შესახებ (ვახუშტი ბაგრატიონი, 1973: 814; ბერი ეგნატაშვილი, 1959: 423)².

ერთი საუკუნის შემდეგ, ევლია ჩელების მოგზაურობის პერიოდში, 1647 წ ოსმალებმა ციხის კედლების შეაკეთების პარალელურად მეჩეთის რეკონსტრუქციაც წამოიწყეს (ევლია ჩელები, 1971: 95-98). არაა გამორიცხული, ეს კაზაკების შემოტევების გამო მომხდარიყო, რომლებიც ამ ციხეს მრავალჯერ დაესხნენ თავს, ქონება წაიღეს, მოაოხრეს და დაანგრიეს (იხ. ევლია ჩელები, 1971: 323; ტივაძე, 1971: 76-83).

ევლია ამ მეჩეთს ციხე-სიმაგრის კარიბჭესთან ათავსებს და მას ბაიაზიდ ჰანი ველის მეჩეთს უწოდებს (Günümüz Türkçesi, 2005: 118-119). ქვის მეჩეთებიდან აჭარაში გონიოსი უძველესია, ზოგადად კი კავკასიაში მსგავსი კონსტრუქციები მონღოლების შემოსევის შემდეგ ჩნდება (Милорадович, 1963: 66).

სწორედ ბოლო წლებში თურქეთის სახელმწიფო არქივების ოსმალურ არქივში აღმოჩნდა ხუთი დოკუმენტი (ტაბ. III-V), რომლებიც უშუალოდ ამ მეჩეთს უკავშირდება და შეიცავს მოკლე ინფორმაციას აქ მომუშავე პერსონალის, დადგენილებების, დანიშვნებისა და ხელფასების შესახებ³.

ამ დადგენილების ნაწილი სულთნის, ზოგიც სასულიერო ფონდის თუ ადგილობრივი ყადის კანცელარიებშია შედგენილი. ირკვევა, რომ გონიოს ციხეში მდებარე მეჩეთში 1749 წლიდან 1832 წლამდე მიმდინარეობდა ღვთისმსახურება. თუ გავიხსენებთ იმ ფაქტს, რომ მეჩეთი 1647 წელს გარემონტდა, შეიძლება ითქვას, რომ ის ამის შემდეგ 185 წლის განმავლობაში ფუნქციონირება, ხოლო რემონტამდე გაცილებით ადრე უნდა დაეწყო ფუნქციონირება, სადაც 1547 წ-ის მომდევნო ხანაში.

ამ მეჩეთში მსახურობდნენ მოლები, მოეძინები და დროგამოშვებით ფონდიდან მიმაგრებული იმამები. ეს ცხადყოფს, რომ მას მნიშვნელოვანი ფუნქცია ჰქონდა, რადგან მსგავს მცირე ზომის ოსმალურ მეჩეთს, როგორც წესი, ერთდროულად მოლა და მოეძინი არ ემსახურებოდნენ.

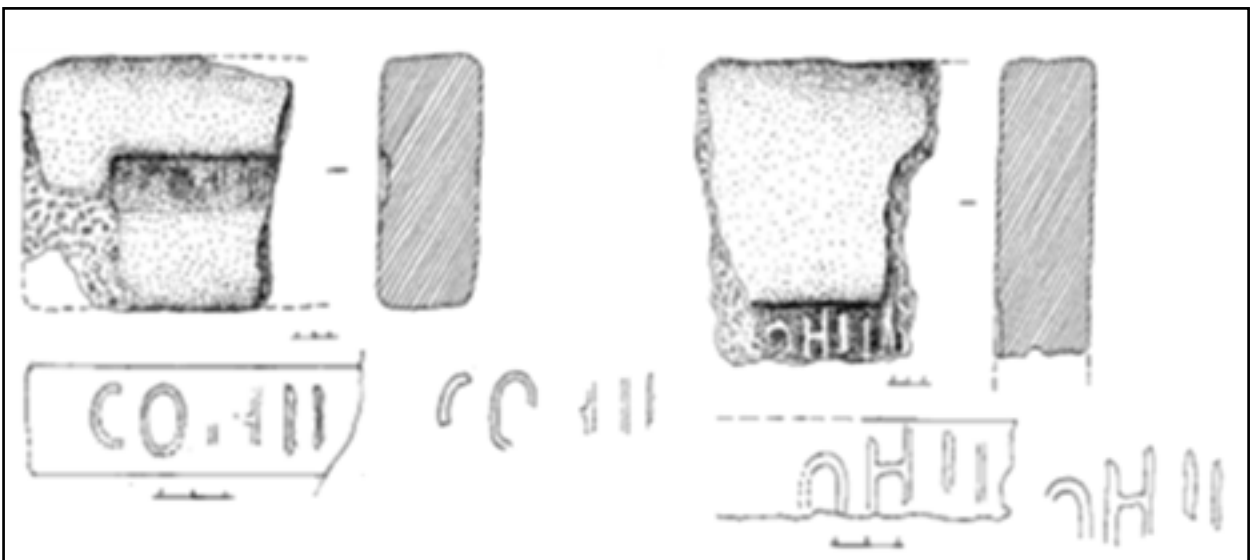
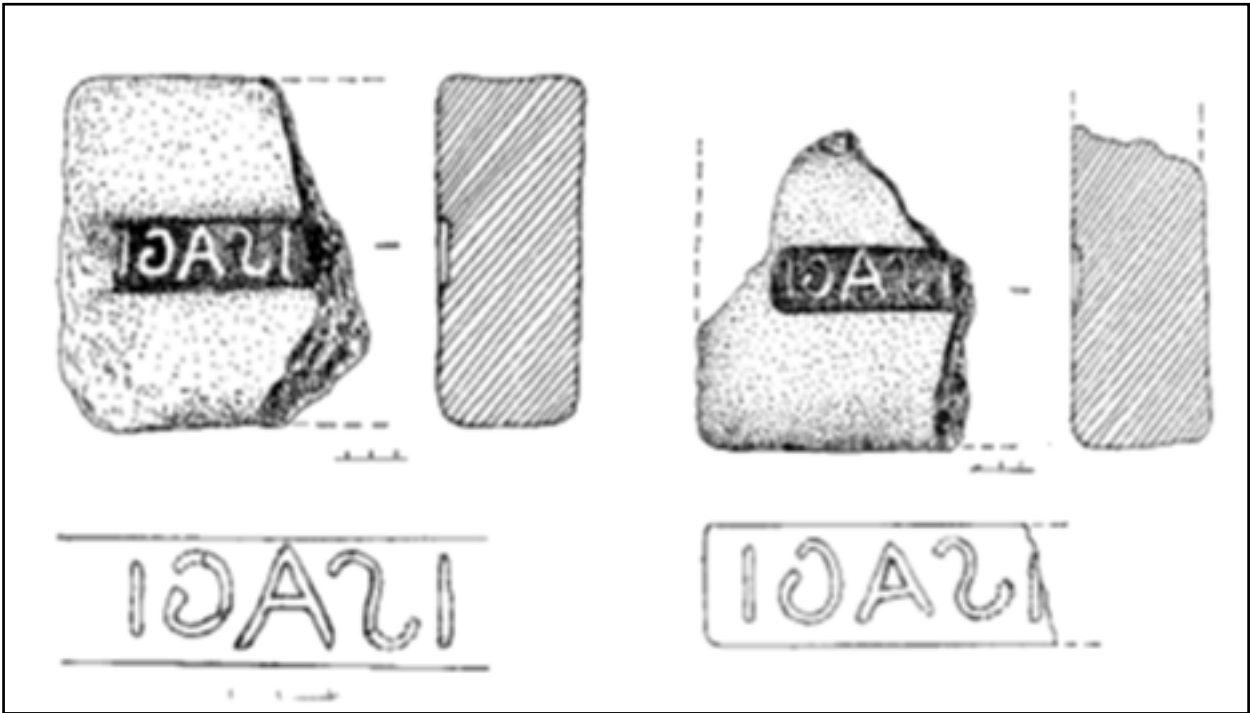
ცხადია, რომ გონიო-აფსაროსი თავისი ფუნქციონირების თითქმის 18-საუკუნოვანი

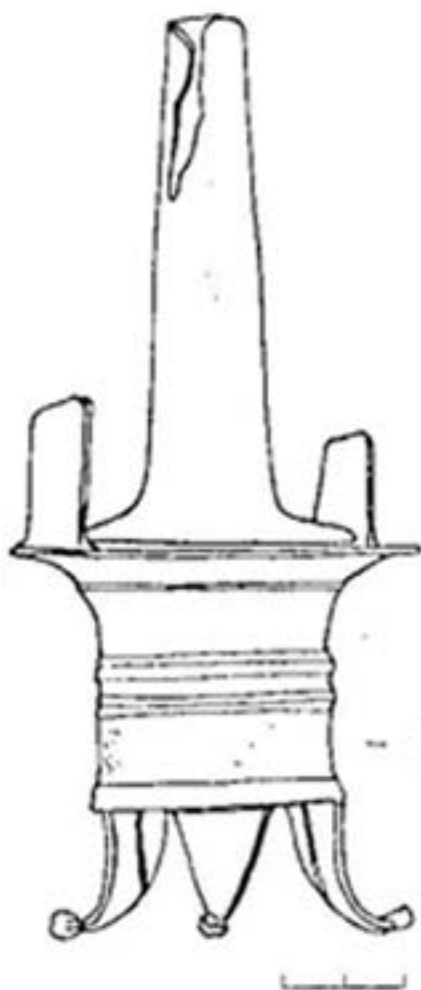
2. ამ პერიოდის ვითარების შესახებ უფრო დაწვ. იხ.: მამულაძე, კახიძე, 2009: 167-171; Мамуладзе, Кахидзе, 2008: 146-153.

3. საარქივო კოდები: COA.C_MF_00152_07572_001;COA.C_EV_00600-30295-001;COA.C_MF_00065_03204_001; COA.C_EV_00314_15965_001;HAT_01586_00064_001_01.

ისტორიის მანძილზე, ძირითადად, მილიტარისტულ, სამხედრო-სტრატეგიულ მიზნებზე იყო ორიენტირებული, თუმცა მიუხედავად იმისა ის უცხოური ზეგავლენის, აკულტურაციის მნიშვნელოვანი კერა იყო რეგიონში. ბოლო დროს ჩვენ დავიწყეთ რომაული გავლენების შესწავლა ჭოროხის ქვემო დინებაში განლაგებულ სხვადასხვა პუნქტში, ვფიქრობთ, ოსმალური ზეგავლენა კიდევ უფრო ფართო არეალს მოიცავდა, რაც შესაბამისი პერიოდის მკვლევარების შტუდიების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ამოცანად უნდა იქცეს.

ტაბ. I

- ՔՈՒՄԱՆԻՆԻԱ

۱۰۵۵ هجری

باینام

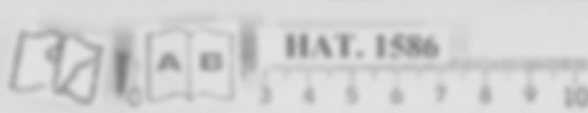
و غرضه بحفظ بلاد که گویند که اینها ممالک قدیمه و نامش قدیم

کوبه نفعه سنه و نام جامع شریفه خطیبی ازین سنه نام که در شمال سوریه می رسد و مناسبه

خطایستی از باب استخفافه امر خبیثه به فرقت و قصد برانگیخته نموده صرفه بودن با پیشه

استاد خانینا بجهت بالوک افکار اینها اند و در خطها اینها گویند و درجه تربیت بودن

ارزنان گویند که اینها ممالک قدیمه و نامش قدیم بادشاهانند

მითითებული ლიტერატურა:

1. ასლანიშვილი ლ. რომაული აგური და კრამიტი აფსაროსიდან. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები VIII (ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია), 2005: 127-132.
2. ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1959.
3. ევლია ჩელები, მოგზაურობის წიგნი, ნაკვ. I. თურქულიდან თარგმნა კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გ. ფუთურიძემ, თბილისი, 1971.
4. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1973.
5. კახიძე ა., მამულაძე შ. სამხრეთ კარიბჭისა და აბანოთუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წლებში წარმოებული კვლევა-ძიების უმთავრესი შედეგები. გონიო-აფსაროსი IV, 2004: 4-108.
6. მამულაძე შ., კახიძე ე. გონიოს ციხე განვითარებულ და გვიან შუასაუკუნეებში. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის კრებული 6, 2009: 167-173.
7. მამულაძე შ., კახიძე ე., ხალვაში მ. გონიო-აფსაროსი ბიზანტიურ ხანაში (წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალის მიხედვით). ბიზანტიოლოგია საქართველოში 2. 2007 წლის 26-28 ოქტომბრის ბათუმი-ტრაპიზონის საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, თბილისი, 2008: 405-418.
8. მამულაძე შ., კახიძე ე., ხალვაში მ. გონიო-აფსაროსი ადრეიზანტიურ ხანაში. საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები. ეძღვნება კიაზო (კონსტანტინე) ფიცხელაურის 80 წლის იუბილეს, თბილისი, 2012: 237-253.
9. მამულაძე შ., ხალვაში მ., ასლანიშვილი ლ. აფსაროსის რომაული გარნიზონები. კავკასიის მაცნე 2, 2000: 91-95.
10. ტივაძე ე. კაზაკების მიერ გონიოს ციხის აღება და ქართველებთან მათი ურთიერთობის შესახებ. მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიის და ხელოვნების ისტორიის სერია) 1, 1971: 76-83.
11. ქართლის ცხოვრება, ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955.
12. შპაიდელი მ. კავკასიის საზღვარი: II ს გარნიზონები აფსაროსში, პეტრასა და ფაზისში. სსსრ მეცნ. აკად. მაცნე, ისტ., არქ., ეთნოგრაფ. და ხელოვნების ისტ. სერია 1, 1985: 134-140.
13. ხალვაში მ. გონიო-აფსაროსის შიდა ციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. გონიო-აფსაროსი III, 2002: 134-141.
14. ხალვაში მ., ასლანიშვილი, ლ. ფლავიუს არიანე და აფსაროსის რომაული გარნიზონები. ბათუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საერთაშორისო კონფერენციის ჰუმანიტარული

მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში 2 მასალები, 2014: 336-343.

15. ხალვაში მ., კახიძე ე. აფსაროსი ახ.წ. IV-V სს-ში. ძიებანი 13-14, 2004: 147-150.

16. Aydin D. Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilati, Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566 yy). Ankara, 1998.

17. Günümüz Türkçesi ile Evliya Çelebi Seyahatnamesi 2, Cilt 1, Kitap 2, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), İstanbul, 2005.

18. Kakhidze E. Apsarus. Eirene: Studia Graeca et Latina (Archaeologica) XLIII, 2007: 176-185.

19. Kakhidze E. Apsaros: a Roman fort in southwestern Georgia. Meetings of Cultures in the Black Sea Region: Between Conflict and Coexistence, Black Sea Studies 8, 2008: 303-332.

20. Karasiewicz-Szczypiorski R., Kakhidze E. Gonio (Apsarus) in Adjara – Excavations of Roman fort. First Polish-Georgian archaeological mission. Pro Georgia 25, 2015: 179-198.

21. Karasiewicz-Szczypiorski R. Apsaros. Early headquarters building (principia). New localization?. Pro Georgia: Journal of Kartvelological Studies 26, 2016: 53-63.

22. Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze S., Aslanishvili L., Daszkiewicz M. Ceramic building material from the Roman forts on the Cholchis coast: archaeological data. Polish Archaeology in the Mediterranean 27.1, 2018: 485-526.

23. Karasiewicz-Szczypiorski R., Mamuladze S., Early fortifications at the Apsaros fort (Gonio, Georgia). New discoveries. Pro Georgia 29, 2019: 63-76.

24. Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E. Garrisons on the edge of Imperium Romanum. Proceedings of International Conference Ancient Black Sea 12 held to the Odessa State University, 2018: 553-558.

25. Khalvashi M., Kakhidze E. Concerning to the relationships between eastern Black Sea area and outside world in the Roman and early Byzantine periods. Phasis: Greek and Roman Studies 17, 2014: 189-196.

26. Speidel M.P. The Caucasian frontier: second century garrisons at Apsarus, Petra and Phasis. Studien zu den Militärgrenzen Roms 3, 1986: 657-660.

27. Ельницкий Л.А. Из исторической географии древней Колхиды. Вестник древней истории 2, 1938: 307-320.

28. Мамуладзе Ш., Кахидзе Э. Гонийская крепость во времена развитого и позднего Средневековья. Историко-филологические изыскания, т. 4, Санкт Петербург/Батуми, 2008: 146-155.

29. Мамуладзе Ш., Халваши М., Асланишвили Л. Римские гарнизоны Апсара. Вестник древней истории 1, 2002: 33-39.

30. Милорадович О.Д. Средневековые мечети городища Верхний Джулата. Материалы и исследования по археологии СССР 114, 1963: 66-86.